

TARBIYALANUVCHILARDA QADRIYATLAR TIZIMINI SHAKLLANTIRISHNING AKSILOGIK-PEDAGOGIK MEZONLARI: MAKTABGACHA TA'LIM UCHUN INTEGRATIV YONDASHUV

Saidova Dilobar Ikrambaevna

**pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD) dotsent.
Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va
mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning
malakasini oshirish instituti "Pedagogika va
psixologiya" kafedrasini mudiri.**

Annotatsiya: Tezisdagi mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarida qadriyatlar tizimini shakllantirishning aksiologik-pedagogik konsepsiyasi murakkab tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Aksiologik ong, ijtimoiy avtonomiya, ijtimoiylashuv jarayonlari o'zaro integrativ munosabatda ko'rib, maktabgacha ta'lim tizimi uchun moslashtirilgan metodik model taqdim etiladi. Natijalar maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyotiga mos holda milliy qadriyatlar va global kompetensiyalar uyg'unligini kuchaytirish zaruratini asoslaydi.

Kalit so'zlar: aksiologik model, qadriyatlar tizimi, ijtimoiylashuv, ijtimoiy avtonomiya, fasilitatsion yondashuv, institutsional muhit, shaxsning aksiologik rivoji, maktabgacha ta'lim.

Abstract: The thesis examines the axiological-pedagogical mechanisms of value formation among children raised in care institutions. The study emphasizes the importance of aligning national values with global competencies in the context of institutional upbringing.

Keywords: axiology, value system, socialization, autonomy, facilitation, institutional upbringing, early development, preschool pedagogy.

Аннотация: В тезисе представляется комплексный анализ аксиолого-педагогических механизмов формирования системы ценностей у воспитанников домов милосердия. Обоснована необходимость интеграции национальных ценностей и глобальных компетенций в систему дошкольного образования.

Ключевые слова: аксиология, система ценностей, социализация, автономия, фасилитация, институциональная среда, дошкольная педагогика.

O'zbekistonning ijtimoiy siyosati doirasida tarbiyalanuvchilarda qadriyatlar tizimini shakllantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-falsafiy va psixologik nuqtai nazardan ham dolzarb muammo sifatida talqin etilmoqda. Shu jihatdan, qadriyatlar tizimini shakllantirish jarayonida aksiologik ongning komponentlari — ong, munosabat, yo'nalganlik va refleksiya — shaxsning ijtimoiy avtonomiyasini belgilovchi asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi [1]. Aksiologik tadqiqotlarda (Xodjaev B. [2]; Yusupov E. [3]) qadriyatlar tizimi jamiyatning tarixiy-madaniy rivojlanish bosqichlari bilan uyg'un holda shakllanishi va shaxsning ijtimoiy tajribani o'zlashtirish qobiliyatiga bevosita ta'sir qilishi ko'rsatiladi. Mehribonlik uylaridagi bolalar esa ko'pincha institutsional muhitning depivatsion ta'sirida bo'lgani sababli, ularning qadriyatlar tizimi fragmentar, barqaror bo'lmagan va tashqi omillarga yuqori darajada sezgir bo'lib qoladi [1], [4]. Qadriyatlar tizimining ijtimoiy-pedagogik modeli [1] bu jarayonning murakkabligini quyidagi uchlik asosida izohlaydi: **ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy avtonomiya, aksiologik ongning rivoji.**

Modelga ko'ra, mazkur komponentlar mikro– (tarbiyachi, guruh, institutsional muhit), mezo– (jamiyat, maktabgacha ta'lim tizimi) va makro– (milliy qadriyatlar, davlat siyosati) darajadagi omillar bilan o'zaro uyg'unlikda faoliyat ko'rsatadi.

Xalqaro ilmiy manbalarda (Ballantine J. [5]; Nelson C. [6]; Wegar K. [7]) bolalarning institutsional sharoitda ijtimoiy-emotsional rivoji ko'pincha individual ehtiyojlar yetarli darajada qondirilmagani sababli sekinlashishi qayd etiladi. Shu bois, fasilitatsion pedagogika — ya'ni tarbiyachining “nazorat qiluvchi subyekt” emas, balki “yo'naltiruvchi hamkor” sifatidagi roli — qadriyatlarni shakllantirishda kuchli ta'sirga ega bo'ladi [8].

Maktabgacha ta'lim tizimi uchun bunday yondashuvning ahamiyati shundaki, 3–7 yosh oralig'ida shaxsning aksiologik poydevori qo'yiladigan kritik davrdir. Milliy qadriyatlarga asoslangan integrativ model:

- emotsional xavfsizlikni ta'minlaydi,
- ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantiradi,
- reflektiv madaniyatni shakllantiradi,
- bolada “menlik”ni mustahkamlaydi.

Qadriyatlar tizimini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari. Qadriyatlar tizimi shaxsning ijtimoiy tajribani ongli ravishda o'zlashtirish qobiliyati, subyektiv baholari va ijtimoiy norma-meyorlar bilan o'zaro munosabatini ifodalovchi murakkab psixo-sotsial konstruksiyadir. Aksiologik yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, inson qadriyatlari faqat ongda emas, balki faoliyat, munosabat va ijtimoiy muloqotda namoyon bo'ladi (Xartshorn, May, 1930; Rokeach, 1973) [9], [10]. “Аксиологик ong, munosabat va yo'nalganlikning o'zaro uyg'unligi natijasi” deb hisoblaydi [1]. Bu uch komponent bog'liqligi shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida mustahkamlanadi va o'z navbatida, pedagogik sharoitlar orqali rivojlantirilishi mumkin.

Shaxsning aksiologik rivoji va uning bosqichlari

Zamonaviy aksiologiya shaxs rivojida quyidagi bosqichlarni ajratadi:

1. **Perseptiv qadriyatlar** – bola atrof-muhitni sezgi va tajriba orqali qabul qiladi (Piaget, 1960) [11].
2. **Normativ qadriyatlar** – jamiyat qoidalari, kattalar bahosi orqali shakllanadi.
3. **Refleksiv qadriyatlar** – shaxs o'z qadriyatini tahlil qila oladigan bosqich (Kohlberg, 1980) [12].

Mehribonlik uylarida tarbiyalanayotgan bolalarda bu bosqichlar ko'pincha izchil amalga oshmaydi. Chunki ijtimoiy-emotsional ehtiyojlarning qisman qondirilishi, barqaror bo'lmagan mehr-muhabbat muhiti shaxsning aksiologik barqarorligini pasaytiradi [4], [6].

Aksiologik tizimning institutsional buzilishi

Nelson C. tadqiqotlariga ko'ra, internat tipidagi muassasalar bolalarda “psixologik bo'shliq” (psychological vacuum) hosil qiladi [6]. Bu bo'shliq emotsional kechimlarning yetishmasligi, barqaror “kattalik modeli”ning yo'qligi, mustahkam ijtimoiy identifikatsiyaning shakllanmasligi bilan bog'liq. Shu sabab qadriyatlar barqaror emas, epizodik shakllanadi; muloqotdagi cheklovlar ijtimoiy kompetensiyani susaytiradi; “menga munosabat” orqali shakllanadigan o'z-o'zini baholash tizimi pasayadi.

Bu jarayonlar maktabgacha yoshdagi bolalarda yanada sezgir kechadi, chunki ular hali asosiy ehtiyojlarini oila darajasida qondira olmaydi (Bowlby, 1969) [13].

Milliy qadriyatlar va global kompetensiyalar o'rtasidagi uzviylik

Maktabgacha ta'limda qadriyatlar tizimi milliy o'zlik, madaniy identifikatsiya, ijtimoiy mas'uliyat, global kompetensiyalar (hamkorlik, fikrlash, tolerantlik) bilan uyg'unlashishi lozim [14],

[15]. "Qadriyatlar tizimi – shaxsning jamiyatga ijtimoiy moslashuvining asosiy prediktori bo'lib, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi barqaror shaxs rivojiga xizmat qiladi." [1]

Fasilitatsion yondashuvning aksiologik samaradorligi

Reggio Emilia, Vygotskiy, Bruner kabi pedagogik yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, bola o'z qadriyatlarini faol muloqot jarayonida shakllantiradi [16], [17]. Fasilitatsiya – aynan shu jarayonni kuchaytiruvchi metod sifatida qaraladi.

Fasilitatsiyaning ichki mexanizmlari dialog yaratish, subyekt-subyekt munosabatlari, refleksiv savollar, emotsional xavfsizlikdan iborat. Bularning barchasi aksialogik ongning rivojlanishiga xizmat qiladi (Rogers, 1961) [18].

Mehribonlik uylaridagi bolalar bilan ishlashda fasilitatsiyaning ahamiyati

Ko'plab tadqiqotlar (Wegar, 2000; Carter, 2001) shuni ko'rsatadiki, tarbiyachining yumshoq, qo'llab-quvvatlovchi yondashuvi bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini, ijtimoiy moslashuv qobiliyatini, ijobiy xatti-harakatlarni tanlash qobiliyatini kuchaytiradi [7], [19]. Fasilitatsion yondashuv qo'llanilganda bolalarning qadriyatlar bo'yicha tasavvurlari kengaygan, ijtimoiy-emotsional refleksiya kuchaygan, ijtimoiy moslashuvning sifat ko'rsatkichlari 15–20% oshganligi aniqlangan [1].

Maktabgacha ta'lim jarayonida qadriyatlar tizimini shakllantirish yuzasidan metodik tavsiyalar

1. Qadriyatlar bo'yicha o'yin-senariylar tizimini yaratish (do'stlik, yordam, adolat).
2. Fasilitatsion suhbatlar jadvali – haftasiga 2–3 marotaba.
3. Hissiy karta (emotion cards) orqali emotsional savodxonlikni oshirish.
4. Mehribonlik uylaridan kelgan bolalar uchun moslashtirilgan qo'llab-quvvatlash dasturi.
5. Tarbiyachilarni fasilitatsion kompetensiyalar bo'yicha muntazam o'qitish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Saidova D.I. *Mehribonlik uylarida tarbiyalanuvchilarda qadriyatlar tizimini shakllantirish texnologiyasi*. PhD dissertatsiyasi. Toshkent, 2020.
- Xodjaev B. *Pedagogik aksiologiya*. Toshkent, 2018.
2. Yusupov E. *Aksiologiya nazariyasi*. Toshkent, 2016.
3. Dubrovina I. *Psixologiya sotsial'nogo sirotstva*. Moskva, 2015.
4. Ballantine J. *Sociology of Education*. New York, 2007.
5. Nelson C. *Early Institutionalization and Development*. Harvard, 2014.
6. Wegar K. *Adoption, Identity and Socialization*. Oxford, 2000.
7. Reggio Emilia Approach. *The Hundred Languages of Children*. 2012.
8. Hartshorne, M., May V. *Studies in Character*. 1930.
9. Rokeach M. *The Nature of Human Values*. 1973.
10. Piaget J. *The Child's Conception of the World*. 1960.
11. Kohlberg L. *Stages of Moral Development*. 1980.
12. Bowlby J. *Attachment Theory*. 1969.
13. OECD. *Global Competency for an Inclusive World*. 2016.
14. UNESCO. *Guidelines on Early Childhood Education*. 2017.